

Витоки світового словесного мистецтва

Матеріали до уроків зарубіжної літератури за розділом «Античність», 8 клас

Антична література — праматір європейських літератур

*Дивних багато в світі див,
Найдивніше із них — людина.
Софокл*

1. Що ви знаєте про епоху античності та її культуру з уроків історії?
2. Які міфи Давньої Греції ви читали?
3. Які екранізації на теми грецьких міфів ви бачили? Розкажіть, чим вони вам запам'яталися.

З усіх стародавніх держав тільки дві — Еллада і Рим — називаються античними (від лат. *antiquus* — старовинний, стародавній). Усе, що пов'язане з періодом існування цих держав, отримало назву античний: античний світ, антична історія, антична культура тощо. Антична культура нараховує 1300 років свого існування (VIII століття до н. д. — IV — V століття н. д.).

Подумки перенесемось у I тисячоліття до н. д. Саме в цей час у східному Середземномор'ї виникла давньогрецька література, якій згодом судилося стати фундаментом майбутніх європейських літератур. Творцем цієї літератури був народ, який називав себе еллінами, а свою країну — Елладою. Чим пояснити, що ця країна, обділена природними дарами, виявилася такою щедрою на здобутки в усіх галузях культури?

Елліни були надзвичайно обдарованим народом. Вони тонко відчували і шанували красу в усіх її проявах. В історії розвитку людства елліни (пізніше римляни називатимуть їх греками, а їхню країну — Грецією) зайняли місце, на яке не може претендувати жодний інший народ світу. Елліни успадкували крито-мікенську культуру (II тисячоліття до н. д.), створену одним із перших грецьких племен — ахейцями — під впливом більш віддаленої культури

Криту (III тисячоліття до н.д.). Крім того, на культуру Еллади вплинули більш давні цивілізації Близького Сходу. Розповіді про стародавні часи, героїчні сказання про подвиги предків передавались з покоління в покоління, створюючи історичну канву усної поетичної творчості. З плином часу ці перекази, сказання, пісні змінювалися, збагачувались поетичним досвідом, реальні події сприймалися як фантастичні, герої перетворювалися на богів і напівбогів. Змінювалась і багата міфологія, набираючи нового звучання, а боги все більше ставали схожими на ідеалізованих людей. Міфологія була не лише формою свідомості еллінів, а й ґрунтом, на якому пізніше зростала спочатку грецька, а потім і римська література, джерелом, з якого митці запозичували теми, сюжети, образи своїх творів. Віршовану форму їй підказувала народнопоетична творчість.

Усі ці передумови: обдарованість народу, багата культурна спадщина, усна поезія, пісні, перекази і, нарешті, міфологія — сприяли сплеску розумових і духовних сил еллінів, тому піднесенню, що привело до виникнення й подальшого розвитку культури і літератури Стародавньої Греції.

Окрасою античної літератури, яка виросла з міфів і народнопоетичної творчості, з мікенських героїчних пісень, зі спогадів про далеке минуле, вважаються поеми Гомера і Гесіода, ліричні твори Архілоха, Сапфо, Анакреонта, трагедії Есхіла, Софокла, Евріпіда, комедії Арістофана, проза Геродота і Фукідіда, неперевершене ораторське мистецтво Демосфена. Вони стали надбанням світової літератури. Майже всі європейські літературні жанри: епос, елегія, ода, гімн, ідилія, трагедія, комедія і багато інших зародилися і сформувалися в античну добу і живуть донині. Світова література отримала неоціненний спадок: зразки довершених художніх творів в усіх жанрах, які для нових європейських літератур стали справжньою школою і еталоном майстерності. Французький письменник XVII ст., ревний шанувальник античної класики Жан де Лабрюйєр зазначав: «Щоб досягти досконалості в словесності і — хоча це дуже важко —

перевершити стародавніх, треба почати з наслідування їм». Нові європейські літератури пройшли цей шлях.

У I столітті до н. д., коли Рим у результаті завоювань перетворився на величезну імперію і Греція увійшла до її складу, сталося те, що не раз бувало в історії: переможці на полі бою опинилися під впливом переможених у багатьох галузях культури. Римлянин учився в елліна, римська поезія засвоювала уроки грецької. Видатний римський поет Горацій писав:

*Греція, скорена воїном диким, його ж підкорила,
Лацій суворий зріднила з мистецтвом.*

Виник тісний зв'язок грецької літератури з римською, яка почала розвиватись як друга антична література (вона зародилася в III столітті до н.д.).

«Золотим віком» римської літератури став період з I століття до н.д. по I століття н.д., коли вона плідно взаємодіяла з грецькою літературою. У поезії прославились поет-філософ Лукрецій, який створив поему «Про природу речей», пристрасний лірик Катулл, автор знаменитої «Енеїди» Вергілій, Горацій — творець од і сатир, поет трагічної долі Овідій, що залишив нащадкам «Сумні елегії» та «Метаморфози». Усі вони влилися в широке русло античної літератури, продовживши традиції грецької спадщини, багато зробили для її збереження. Римляни розповсюдили античну греко-римську літературу по всій Західній Європі. Жодна епоха розвитку європейських країн не могла обійти стороною, забути чи проігнорувати античні здобутки. Римська поезія стала опорою середньовічної латиномовної поезії, грецька — вплилась у візантійську літературу.

Антична література й культура відродилися в Італії у XIV столітті, давши назву одному з найвищих злетів людського духу й розуму — добі Відродження (Ренесансу), й охопила до початку XVII століття всі країни Західної Європи. Світлі ідеали античності: людина як міра всього, її духовна й фізична краса, особиста свобода й гідність — стали надбанням європейських культур. Духовну красу людини, вірність у коханні оспівували

Данте і Петрарка, людську гідність і свободу відстоював Дон Кіхот, Ромео і Джульєтта боролися за право вибору в коханні...

У XVIII столітті увага до творів давньогрецьких авторів знову посилюється. Різними мовами перекладаються Гомерові епічні поеми, вірші інших поетів, античні трагедії і комедії, запроваджується вивчення давньогрецької й латинської мов у школах. Осторонь цих процесів не залишились і східнослов'янські літератури, які були тісно пов'язані з історією і культурою Візантії. До сюжетів і образів античної літератури зверталися Григорій Сковорода, Василь Жуковський, Іван Котляревський, Олександр Пушкін, Тарас Шевченко, Леся Українка.

Антична муза надихала на творчість, формувала традиції національних культур. Без поеми І. Котляревського «Енеїда», яку ви будете вивчати у 9 класі, важко уявити становлення і розвиток української літератури. Ознайомлюючись з окремими творами античних авторів, ви переконаєтесь, що вони актуальні для нас і сьогодні.

?

1. Що таке антична література? Назвіть її складники.
2. У людині завжди живе непереможне бажання зазирнути в далеке минуле, щоб краще зрозуміти його, а через нього — і свій час, і себе в ньому. Відкриймо одну зі сторінок ще майже невідомої вам античної літератури. Прочитайте вірш еллінського поета Феогніда (друга половина VI століття до н.д.). У чому його сучасне звучання?

Коней, ослів, баранів добираємо добрих ми, Кірне .

Кожен бажає від них мати найліпший приплід.

А благородний бере собі жінку із роду низького,

Лиш би з собою вона грошей у дім принесла.

Жінка шляхетна також не зречеться дружитися з мужем

Простого роду, бо їй краще багатство, ніж рід.

Гроші в пошані тепер. Благородний бере собі просту.

І благородну — низький. Гроші змішали усіх.

3. Чому ми називаємо античну літературу основою європейських літератур? Обґрунтуйте свою відповідь.

Розширюємо культурний кругозір

Здобутки культури античного світу були такими вражаючими, що іноземці називали її «еллінським дивом». Своєї притягальної сили вона не втратила й донині: можна побачити натовпи людей біля Венери Мілоської, крилатої Ніки Самофракійської чи Лаокоона, нескінченні потоки туристів до Парфенону в Афінах, до палацу-лабіринту царя Міноса на о. Крит, до Колізею і Форуму в Римі, до розкопаних від вулканічної лави Геркулануму і Помпеї.

Чим пояснити цю жагу наших сучасників до пізнання античної культури?

Підготуйте повідомлення з презентацією про ці та інші скульптурні та архітектурні твори античного мистецтва. Використайте Інтернет-ресурси.

Ніка Самофракійська.
190 — 180 р.р. до н.д.

Людина та її світ — головна тема античної літератури

У словах видатного античного поета Софокла знайшла відображення одна з визначальних рис еллінів — здатність дивуватись. Ця здатність пробуджувала їх творчі сили, породжувала невтомне прагнення до пізнання, допитливість, стимулювала життєрадісне світосприйняття і активну діяльність. Своїми здобутками в різних галузях знань елліни дивували світ. І на ті часи їм не було рівних.

Як і Софокла, еллінських поетів приваблювала людина; вона була для них і дивом, і «вінцем творіння». Людина стала центром художньої творчості в античну добу. Цей факт визначає унікальність античної літератури серед інших стародавніх літератур світу. Упродовж всього життя Софокл осягав таємницю «найдивнішого з див», створивши характери ідеальних героїв в більш ніж ста двадцяти трагедіях.

Проте все йшло від Гомера, бо, як говорили тоді, у нього всього вистачить на всіх. Людину та її світ уперше в світовій літературі представлено Гомером у його поемах. В «Іліаді» він оспівує не війну і не воїна, а людину, що стала на шлях війни. Поет звертає увагу на те, що Ахілл — люблячий син, який сумує за батьками, за отчим домом. Його глибоко вражає несправедливість вождя об'єднаних грецьких воїнів; він вірний друг, важко переживає смерть Патрокла. Ахілл розуміє батьківське горе старого Пріама і повертає йому тіло вбитого Гектора. Обидва вони — юнак на порозі життя і старий, за яким стоїть привид смерті, — гірко, розпачливо ридають.

Серед усього живого, що дихає й ходить по світу,

Годі шукати когось, хто б нещасніший був за людину, —

спостерігаючи з Олімпа за земним життям, промовляє Зевс. З боєм скаже Ахілл Одиссеєві:

Все можна придбати, крім душі, якщо відлетить

Вона крізь зубів огорожу...

Ахілл. Зображення на червонофігурній амфорі, бл. 450 р. до н.д.

Це слова людини, яка знала свою долю і пройшла через страждання до пізнання ціни життя, якого так мало було їй відпущено. Тому й пішов Ахілл на примирення з вождем, ахейськими воїнами і Пріамом.

«Не личить без краю уперто гніватись непримиренно...»

В цих словах — одна із засад гармонії життя: «Міра — найкраще».

Героеві «Одіссеї» притаманні якості сучасника Гомера: це допитлива, практична людина, мандрівник і шукач пригод. Жагу пізнання світу в ньому не згасили ні війна, ні тяжкі випробування, ні багатолітні поневіряння. Можливо, ці якості Одіссея успадкував від своїх предків, таких же шукачів «різних у світі див». Пристрасть до пізнання і відкриттів жила в давньогрецьких міфах і передавалась як дар, і Гомер наділив цим даром свого «хитромудрого» Одіссея.

Боротьба між епатридами і плебсом, спричинена соціальною нерівністю, формувала особистісні риси людини. Найяскравіше це відображено в поезії, яка зосередилась на внутрішньому світі людини, її почуттях і переживаннях. Оспівування величі людини, її фізичної й

моральної сили, розуміння швидкоплинності життя і неминучості смерті, дружба і кохання — ці теми по-новому зазвучали в ліричних творах.

Торкаючись, здавалось, одних і тих самих струн людської душі, античні поети змушували ці струни звучати по-різному. Так, для Сапфо кохання — сильна пристрасть, що ставила людину на межі життя і смерті:

*Вся тремчу, вкриваюсь потом,
В'яну, мов трава, й відчуваю, пройде
Мить, одна лиш мить — і, на землю впавши,
Вмру таки справді.*

Анакреонт зображує кохання як гру, як забаву, що не залишає сліду в душі і нагадує легковажний флірт:

*Люблю, і наче не люблю,
І в розумі, і без ума...*

Через декілька століть палкий прихильник Сапфо, римський поет Катулл у розпачі напише:

*В серці кохання й ненависть. Чому? — ти спитаєш.
— Не знаю. Та відчуваю в собі цей біль і мучусь, терплю.*

Мотив кохання-ненависті ввійде у світову літературу. Розкриваючи свій складний внутрішній світ, поети ділились своїми відкриттями з усім світом.

Основним літературним жанром в період розквіту античних міст-держав (V—IV століття до н.д.) стала трагедія. Засновником грецької трагедії був Есхіл, який створив театр нового типу: його герої самостійно обирають свій шлях, не завжди підкоряючись волі богів. Самостійні рішення даються їм не просто: вони проходять через сумніви, душевні муки, супротив. Есхіл веде своїх героїв через страждання до катарсису — очищення і пізнання. Цей шлях пройде син фіванського царя Едіпа Етеокл, приймаючи рішення про боротьбу з рідним братом — Полініком, який привів чужоземне військо під місто, щоб завоювати його і зайняти трон Етеокла. Щоб не допустити спустошення і загибелі рідного міста, Етеокл пропонує братові поєдинок.

Обидва гинуть: один як герой, інший — як ворог («Семеро проти Фів»). Найвидатніше досягнення Есхіла — образ Прометея, людського благодійника і тираноборця.

З висоти нашого часу ми кинули побіжний погляд на світ, густо заселений античними героями. І лише на мить виділили Ахілла, Одиссея, ліричних героїв поезії і трагедій. Щоб глибше пізнати їх, звернемось до творів, написаних майже три тисячі років тому, живих, привабливих, де живуть, страждають, борються, перемагають і помирають люди — літературні герої античної доби.

?

1. Яка особливість героїв античної літератури робить цю літературу унікальною?
2. Гомерівські герої жили приблизно за чотириста років до співця, який був уже свідком розпаду родового устрою і формування рабовласницького. Чому він зробив їх своїми сучасниками?
3. Однією з основних тем античної лірики була тема кохання. Чим збагатили античну літературу поети-лірики?
4. В античному мистецтві існував принцип калокагатії (від «калос» — красивий і «агатія» — душевний, добрий). Якими ще рисами наділялися герої античних трагедій?

Найвідоміші цикли давньогрецьких міфів

Пригадайте: міфи — це спосіб пояснення дійсності, характерний для людей на ранніх стадіях цивілізації. Водночас міфи стали й початковими формами художнього мислення.

Як і вся грецька культура, література виросла на ґрунті багатющої народної творчості, міфології. Без знання міфів важко зрозуміти не лише античну, а й світову (класичну і сучасну) літературу. Міфи маленького, але геніального народу стали основою духовної культури всієї Європи.

За уявленнями давніх греків, боги жили на горі Олімп, але час від часу з'являлися серед людей. Тих, хто ненароком кривдив їх, вони жорстоко

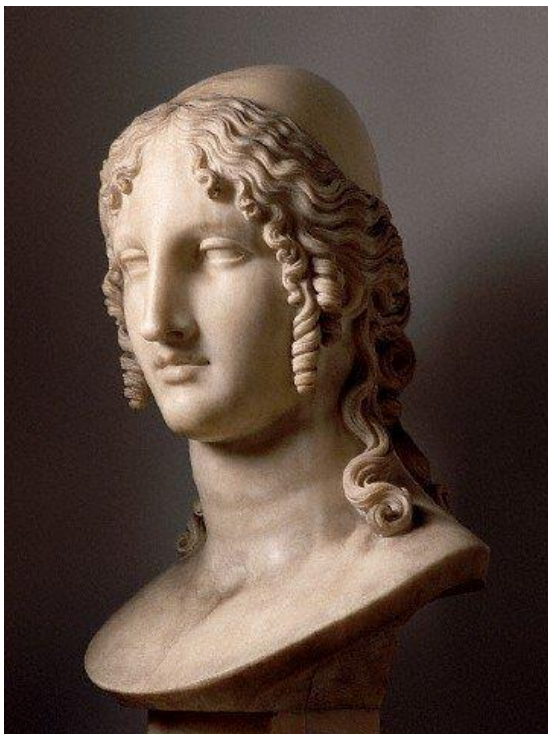
карали. Досвідчена ткаля-майстриня Арахна у змаганні перемогла Афіну, і роздратована богиня перетворила її на павука. Аполлон убив Марсія за те, що той переміг його у грі на флейті. За злочини проти богів на вічні муки були приречені Сізіф і Тантал.

Іноді боги закохувалися в людей. Так морська богиня Фетіда народила Ахілла від смертного Пелея; Афродіта від Анхіза народила Енея. У Зевса також від смертних жінок народилися діти, в тому числі Геракл. Таких дітей греки вважали напівбогами і шанували їх, як і засновників міст, легендарних полководців. Їм присвячували культу, склали героїчні поеми, міфи. Тому, крім міфів про створення світу, про богів різних поколінь, існують цикли міфів про героїв. Найвідоміші з них — про Геракла, а також Троянський, Фіванський цикли та про аргонавтів. Ці міфи були записані в післягомерівську епоху (VII—VI ст. до н.д.) як епічні героїчні поеми.

Троянський цикл, в якому розповідається про історію Троянської війни, охоплював міфи, що не ввійшли в гомерівський епос або яких Гомер торкався побіжно. «Кіпрія», перша з поем циклу, присвячена опису міфу про «яблуко розбрату». На прохання матері Геї позбавити її від тягаря — людей, боги вирішили розпочати війну. Богиня чвар Еріда кинула «яблуко розбрату» з написом «Найвродливішій», яке спричинило суперечку між Герою, Афіною й Афродітою. За порадою богині звернулися до пастуха Паріса, сина Пріама — троянського царя. Афродіта, яка прагнула випередити суперницю, пообіцяла Парісу найкрасивішу жінку, дружину спартанського царя Менелая — Єлену. Потрапивши до Спарти, Паріс з допомогою Афродіти викрадає Єлену, що спричиняє десятилітню Троянську війну. Про останній, десятий рік війни розповідає Гомер в «Іліаді».

Паріс. Невідомий французький художник. Початок ХІХ століття.

Єлена Троянська. Скульптор Антоніо Канова (1757-1822).

Не менш цікавим був Фіванський цикл, у якому зібрано поеми про події у «семивратних» Фівах.

Фіванському царю Лаєві було напропорочено, що в нього народиться син, який його вб'є. Коли дружина Лая Іокаста справді народила сина, цар віддав його рабові, щоб той заніс немовля на гору Кіферон і залишив там

наприволяще. Проте раб віддав немовля пастухові, а той — своєму царю, який виховав Едіпа (так назвали хлопчика) як сина. Едіп виріс. Одного разу на бенкеті п'яний гість обізвав його знайдою. Едіпа це дуже образило, і він вирішив дізнатися правду про своє народження. Довідавшись від оракула, що його чекає жахлива доля — вбити батька й одружитися з матір'ю, Едіп тікає від свого названого батька, бо вважає його рідним. Випадково Едіп зустрічається з Лаєм і під час сварки вбиває його, не підозрюючи, на кого підняв руку. Потім він іде до Фів, визволяє місто від страшного лиха — Сфінкса, що заліг біля міста і загадував кожному подорожньому загадки: хто не відгадував, того скидав у прірву. Загадку розгадав Едіп, і потвора у розпачі кинулася в безодню. Вдячні фіванці обрали Едіпа своїм царем, і той одружується з Іокастою... Але жахливий, хоча й мимовільний злочин вимагає кари. За грішника відповідають його нащадки, наділені богами трагічними долями — Антігона та її брати.

Едіп та Сфінкс, зображення на аттичному червонофігурному килику, 480-470 рр. до н.е., Етрусський музей, Ватикан

Як і з Троянського циклу, так і з Фіванського античні письменники запозичували сюжети й образи.

Історичною основою міфів про Ясона є опис подорожей греків із міста Мілет до чорноморських берегів під час колонізації ними нових територій.

Царя Есона позбавив влади його брат Пелій. Коли синові Есона, Ясону, виповнилося двадцять років, він став вимагати в Пелія повернення батьківського трону. Пелій пообіцяв повернути його за умови, що Ясон привезе з Колхіди (давня назва Грузії) золоте руно — диво-шкуру золотого барана, принесеного в жертву Зевсу. Разом із п'ятдесятьма іншими героями на кораблі «Арго» Ясон вирушає в Колхіду. Після багатьох, часто дуже небезпечних пригод мандрівники прибули до царя Еета. Цар погодився віддати золоте руно, якщо Ясон приборкає вогнедишних биків і засіє драконовими зубами поле Ареса. Виконати всі вимоги Еета аргонавтам допомагає закохана в Ясона дочка Еета — чаклунка Медея. Вона зрадила батька, а потім заманила на «Арго» брата, вбила його, щоб припинити погоню. За підступне вбивство боги карають аргонавтів: насилають на них сирен, ставлять на шляху Сциллу і Харібду. Подолавши всі ці перепони, герої повертаються до Еллади.

Богиня Афіна допомагає Ясону побудувати «Арго».
Теракота, ймовірно I ст.н. д.

Міфи про аргонавтів стали поштовхом для написання різних за жанрами творів: трагедій Есхіла і Сенеки, творів Піндара, римського поета Валерія Флакка та ін. До сюжету про похід греків у Колхиду зверталися й інші поети і письменники світу.

?

1. Які історичні події знайшли відображення в Троянському циклі міфів? Прочитайте самостійно міфи троянського циклу «Троя», «Паріс викрадає Єлену», «Облога Трої», «Троянський кінь» та ін. Підготуйте переказ міфу, який вам найбільше сподобався, і презентацію до нього із залученням міфологічних образів (Паріс, Єлена, Ахілл, Гектор та ін. і символів («яблуко розбрату», «троянський кінь», «Ахіллесова п'ята») цього циклу. У презентації використайте твори світового мистецтва (живопису, скульптури) на міфологічні сюжети.
2. Згадайте з уроків історії, чим знамените давньогрецьке місто Фіви. Чому з ним пов'язана назва цілого циклу міфів — Фіванського?
3. Що стало поштовхом для створення міфів про аргонавтів?
4. Яке значення давньогрецьких міфів у розвитку літератури?

ГОМЕР¹

(кін. IX — поч. VIII ст. до н.д.)

*Подібно до того, як, за висловом Гомера,
всі ріки й потоки беруть свій початок в Океані,
так будь-яке словесне мистецтво виток має в Гомері*
Михайл Хоніат

Дві геніальні поеми — «Іліада» й «Одіссея» — поклали початок європейській літературі. Творцем цих поем вважають Гомера. Елліни не

¹ Авторські матеріали до уроків за поемою Гомера «Іліада»: Сімакова Лідія, Снегірьова Валентина. «Пагубний гнів» ахейців: «Іліада» Гомера / Всесвітня література в сучасній школі. — 2014. - №10. — С.3 – 5.

піддавали сумніву ні його існування, ні авторства знаменитих поем, що стали частиною життя кожного з них. Але достовірних свідчень про Гомера вони не зберегли. Тому пізніше деякі з європейських вчених повністю відкидали існування Гомера, Трої (Іліона), Троянської війни. До XIX століття в Європі гомерівські поеми сприймалися як чудові високохудожні казки. Справжньою сенсацією стали археологічні знахідки Генріха Шлімана, який пішов слідами Гомера і відкрив світові Трою, Мікени, знайшов скарби, про які, як він гадав, розповідається в поемі. І світ повірив, що у творах зображено не казкові, а реальні події. Ось тільки знайти достовірні факти про життя Гомера навряд чи коли вдасться.

Ім'я поета оповите легендами. Гомера називали сліпим аедом (гомер — з грецького діалекту «сліпий» перекладається також як «співець»). Чи це справді так, ви зможете переконатися, знайомлячись з текстом поеми: надзвичайно зримі картини створює поет.

За однією з легенд, Гомер народився неподалік малоазійського міста Смірна, на березі річки Мелес. Тут, в невеликій затишній колонії, знайшла притулок його мати Кретеїда. Хлопчика назвали Мелесіген (син Мелеса, бога тієї річки). Кретеїду взяв за дружину місцевий співець Фемій, усиновив хлопчика і зробив своїм учнем.

Уже юнаком Гомер самостійно як поет і співець виступав серед земляків і чужинців, що причалювали до берегів Смірни, і користувався успіхом серед них. Невдовзі Гомер залишився круглим сиротою.

У Смірні він познайомився з торговцем, і той узяв його з собою, щоб показати світ, познайомити з різними людьми. Подорож справила сильне враження на хлопця, але невдовзі з ним трапилося нещастя — хвороба очей. Надії на одужання на батьківщині, куди поет повернувся, не виправдалися: зір він утратив остаточно. Проте біда не вбила таланту Гомера. Перебування на батьківщині Одісея, відвідини Пелопоннесу — краю ахейців — стали поштовхом до створення поем «Іліада» та «Одісея».

З формінгою в руках Гомер ступив на шлях мандрівного співця, щоб заробляти на прожиток. У Фокеї такий собі Тесторід з о. Хіос викрав у нього записані твори й заробив чужою працею славу й багатство. Скривджений поет на попутному судні відправився на Хіос. У прибережному лісі він довго блукав, доки не натрапив на пастуха. Вражений мудрістю Гомера, пастух повів його до свого хазяїна — Ліка. Той доручив поетові виховання своїх дітей. Хіосці полюбили Гомера, зігріли його серце увагою і ласкою. Саме тут співець завершив роботу над своїми поемами, в яких із вдячністю згадує тих, хто допоміг йому в скрутну годину.

Слава Гомера поширилася по свій Елладі. Його кликали в Афіни — серце Еллади. І він відгукнувся на цей поклик, але на півдорозі до Афін життя його обірвалося. Поховали поета на острові Іос. Пам'ять про великого співця зберігає нагробний напис:

*Тут божественний Гомер під покровом землі спочиває,
Той, хто словом своїм нездоланих героїв уславив.*

Сім міст змагалося за право називатися батьківщиною Гомера. Поеми його вважалися священними, їх вчили напам'ять, передавали від покоління до покоління. Жоден з великих поетів Еллади не користувався такою славою, як Гомер. У місті Александрія в Африці було побудовано величний храм Гомерейон на честь поета, де йому поклонялись, як богам.

Про життя поета, його твори суперечки ведуться й сьогодні. В 50-ті роки ХХ століття двоє англійських дослідників взяли з допомогою комп'ютера довести, що «Іліада» й «Одіссея» належать одному авторові. Вони розбили поеми на тисячі фрагментів і для порівняння заклали їх у машину. Вона видала дві відповіді: «Іліада» — твір одного (а не багатьох, як стверджували деякі вчені) автора; і другу: «Іліаду» й «Одіссею» написав один і той же автор. Так було розв'язано «гомерівське питання».

Досліджуючи поему, вчені дійшли висновку, що Гомер жив у кінці ІХ — на початку VIII ст. до н.е., що «Іліаду» від «Одіссеї» відділяють 30-40 років.

?

1. Яке враження справила на вас легенда про життя Гомера?
2. Чи є підстави вважати, що Гомер — історична особа? Яке значення для розв'язання цього питання мають його твори?
3. Який внесок зробив Генріх Шліман у розв'язання «гомерівського питання»? Як вплинуло відкриття Шлімана на дослідження творчості Гомера і на розвиток історичної науки?

Давньогрецька лірика як поєднання поезії і музики

У VII ст. до нової ери в еллінській літературі з'являються нові жанри — поетичні твори малої форми. Що вплинуло на їх появу? Чому епос як улюблений жанр Еллади втрачав свої позиції?

У VII — VI ст. до н.д. на зміну общинно-родовому ладу приходить рабовласництво. В процесі гострої боротьби кожна зі сторін — евпатриди, що становили родову еліту, і демагоги, вожді демосу, — намагалася привернути на свою сторону народ: селян, ремісників, воїнів, торговців. Силу поетичного слова елліни високо цінували і вірили в нього. Тому вожді, щоб бути переконливішими і емоційно впливовішими, звертались до віршованого слова як до зброї. Так використовував віршоване слово Солон — поет, державний діяч, який провів в Афінах дуже важливі державні реформи.

Віршоване слово стало формою агітації і сприяло перемозі демосу над евпатридами. Закони набирали форми віршованих рядків, заклики до воїнів — форми похідних пісень. Нові жанри поезії виникли на основі народних пісень.

Античність не знала різниці між віршем та піснею, тому поезія виконувалась у супроводі музичних інструментів. Вірші, які супроводжувались грою на лірі (арфі, кіфарі), греки називали мелосом (піснею) або мелікою (ліричною піснею). Пізніше, у III ст. до н.д., цю поезію стали називати лірикою, від назви інструменту — ліри, який супроводжував виконання вірша-пісні. Такі вірші не виконувались на площах і

багатолюдних місцях, а тільки у вузькому колі друзів чи шанувальників.

Інша частина віршів виконувалась під акомпанемент флейти (авлоса), сопілки, дудки. Різницю виконання меліки і немеліки, яка в III столітті до н.д. отримала назву декламаційної поезії, можна легко встановити. Вона стала так називатись, бо на той час зовсім відірвалась уже від музики. Це була ямбічна і елегійна поезія, і греки не відносили її до лірики, бо виконувалась вона в супроводі флейти, а не ліри. Проте і меліку і декламаційну поезію можна об'єднати спільною назвою — лірика, тому що в них відображались особисті почуття людини, втілені в образі-переживанні, викликаному різноманітними явищами життя.

Видатними творцями меліки були Сапфо, Анакреонт (сольна лірика), Алкей та ін.

Декламаційна поезія ділилась за жанрами на ямбічну і елегійну. Ямбічним поетом був Архілох, елегійним — Тіртеї.

Антична лірика збагатила європейську поезію і жанрами, і ритміко-мелодійними засобами.

?

1. Як пояснити появу нових літературних жанрів? Чим це викликано?
2. Чому почав занепадати епос?
3. За яким принципом лірика ділилась на меліку і декламаційну (ямбічну і елегійну)?
4. Чому всі ці жанри все-таки можна об'єднати спільною назвою — лірика?

ТІРТЕЙ

(VII ст. до н.д.)

*Будемо батьківщину і дітей боронити відважно,
В битві поляжемо ми, не пожалієм життя.*

Тіртеї

Відомості про життя давньогрецького поета Тіртея майже відсутні, а ті що збереглися, досить суперечливі. Зміст елегій Тіртея дає можливість припустити, що він був громадянином Спарти, навіть полководцем, а головне — прекрасним поетом, твори якого через віки дійшли до нас.

Існує легенда про надихаючу силу його патріотичних елегій. Спартанці не могли перемогти Мессенію, з якою воювали сімнадцять років, і звернулись за допомогою до афінян. Ті прислали до них кульгавого шкільного вчителя Тіртея. Спартанці сприйняли це як глузування, але Тіртей став читати свої вірші, і вони так запалили дух воїнів, що зразу ж було здобуто перемогу.

У цій легенді знайшла відображення непереможна віра еллінів у силу поетичного слова.

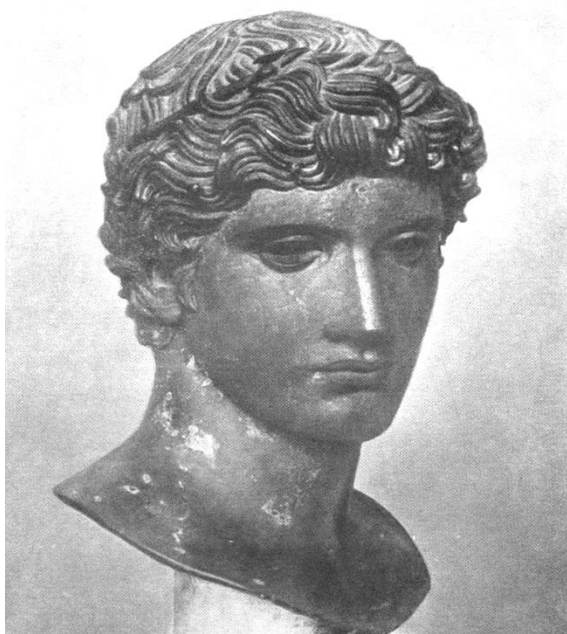
Дві важливі події спартанського суспільного життя визначили тематику елегій Тіртея: війна Спарти з Мессенією і правова реформа в державі-полісі. В його віршах звучить заклик рятувати вітчизну, бо з її добробутом пов'язані свобода і щастя усього народу. Ідея масового героїзму в ім'я батьківщини і народу свідчить про зміни у свідомості громадян: гомерівські герої бились заради особистої честі, слави і здобичі. Єдність роду чи племені (у Гомера) витісняється новою єдністю громадян держави-полісу — спільністю батьківщини.

Тіртей брав участь у політичному житті держави. Про це свідчать елегії під загальною назвою «Благозаконність». У них стверджується справедливість установлених у Спарті законів; в деяких елегіях поет торкається різних сторін політичного життя Спарти.

Слово поета було справжньою могутньою зброєю, яка ще довго після його смерті супроводжувала спартанців у боях.

?

1. Яка легенда існує про силу поетичного слова Тіртея?
2. Якою була тематика його елегій?
3. Чим відрізняється ідея героїзму у Тіртея і в Гомера?

Кресилай. Голова ефеба². Друга половина V ст. до н. е.
Мармурова римська копія з втраченого оригіналу. Нью Йорк. Метрополітен-музей

Добре вмирати тому, хто, боронячи рідну країну,
Поміж хоробрих бійців падає в перших рядах.
Гірше ж немає нічого, як місто своє і родючі
Ниви покинуть і йти жебракувати в світи,
З матір'ю милою, з батьком старим на чужині блукати,
Взявши з собою діток дрібних і жінку смутну.
Буде тому він ненависний, в кого притулку попросить,
Лихо та злидні тяжкі гнатимуть скрізь втікача.
Він осоромить свій рід і безчестям лице своє вкриє,
Горе й зневага за ним підуть усюди слідом.
Тож як справді не знайде втікач поміж людом ніколи
Ані пошани собі, ні співчуття, ні жалю —
Будемо ба'тьківщину і дітей боронити відважно.

² *Ефеб* (дав.-гр. ἔφεβος) — у Стародавній Греції юнак, який досяг повноліття (ἡβη, у афінян повноліття починалося з 18-річного віку).

В битві поляжемо ми, не пожалієм життя.
О юнаки, у рядах тримайтесь разом серед бою,
Не утікайте ніхто, страхом душі не скверніть.
Духом могутнім і мужнім ви груди свої загартуйте,
Хай життєлюбних між вас зовсім не буде в бою.
Віком похилих, у кого слабкі вже коліна, ніколи
Не покидайте старих, з битви утікши самі.
Сором несвітський вам буде тоді, як раніше за юних
Воїн поляже старий, в перших упавши рядах,—
Голову білу безсило схиляючи, сивобородий,
Дух свій відважний оддасть, лежачи долі в пилу,
Рану криваву свою не забувши руками закрити,—
Страшно дивитись на це, соромно бачить очам
Тіло старе без одежі! А от юнакові — все личить,
Поки ще днів молодих не осипається цвіт.
Чоловікам він був милий, жінок чарував за життя він —
Буде прекрасний тепер, впавши у перших рядах.
Отже, готуючись, кожен хай широко ступить і стане,
В землю упершись міцніш, стиснувши міцно уста.
(Переклад Григорія Кочура)

Заглибимось у текст вірша

1. Яке враження справляє на вас вираз «Добре вмирати...», яким починається вірш? Як далі Тіртеї розкриває, чому він поєднує ці два слова?
2. Кому протиставляє поет героя-захисника батьківщини?
3. Які переконливі і зворушливі слова знаходить поет, навчаючи юних мужності? Прочитайте виразно рядки, що містять ці слова.
4. Як розуміє поет роль молодих бійців у битві? Яка доля чекає на боягуза-дезертира?

5. Чим хвилюють вас рядки, в яких поет підносить смерть юних, що віддали своє життя за батьківщину?

Вчимося бути компетентними читачами

Про елегію

Як і багато інших ліричних жанрів, елегія прийшла в літературу з античних часів.

Елегія (грецьк. *ἐλεγεία*) — ліричний жанр, пройнятий змішаним почуттям радості і печалі або тільки смутком, роздумами.

Антична елегія (у перекл. — «двовірш») складалася з гекзаметра і пентаметра (шестистопника і п'ятистопника):

I рядок — гекзаметр:

Кожен ту|ди поспі|шай, || де жор|стока бор|ня заки|пає,

II рядок — пентаметр:

Ратищем | довгим, ме|чем || гострим вра|жай воро|гів.

(Тіртеї, перекл. Г. Кочура)

Антична елегійна лірика мала суспільно-громадянський характер. У ній переважали патріотичні мотиви, теми воїнської доблесті, філософські роздуми. Заклики, поради, що звучали в ній, мали повчальний характер.

Загалом елегію вважали перехідним жанром від епосу до лірики.

Перші елегії нового часу було створено в епоху Відродження.

?

Прочитайте вірш афінського поета Солона. Доведіть, що це — елегія. Визначте тему та ідею вірша. Яке враження справив на вас цей вірш?

* * *

Не звинувачуйте марно богів: не вони завдали вам

Горя; картайте себе, власну нікчемність кленіть.

Ви ж над собою тиранів наставили й бережете їх,

От і ганебне ярмо нині над вами тяжить.

Кожен із вас, коли сам по собі,— то мов лис хитромудрий,

Разом усі ви — ніщо, тупоголова юрба.
Мов заворожені, ловите мову облудного мужа,
Діла ж, яке він почав, не помічає ніхто.

Переклад А. Содомори

САПФО

(кінець VII ст. — початок VI ст. до н.д.)

*Кажуть, дев'ять є муз, та мені видається,
що більше:*

Лесбос для нас народив музу десяту — Сапфо'.

Платон

«Сафо». Фреска (Помпеї). 55-79 рр. до н.е.

Її твори, зібрані александрійськими вченими в дев'яти книгах, — очевидно за числом муз, покровительок мистецтв, — було спалено за папи Григорія VII у Візантії і Римі разом із творами деяких інших античних поетів: духовні отці середньовіччя вважали, що її пристрасна лірика шкідлива для християнської моралі. Відомі імена близько тридцяти жінок-поетес античної Еллади, але з них тільки Сапфо внесено до александрійського канону дев'яти найвидатніших античних поетів (III ст. до н.д.). Серед усіх давньогрецьких поетів тільки Сапфо порівнювали з Гомером. Один із семи грецьких мудреців, Солон (638-558рр. до н. д.), зізнавався, що йому прикро було б померти, не почувши останньої пісні Сапфо. Острів Лесбос, батьківщину поетеси, називали «краєм Сапфо».

Дослідник давньогрецької літератури А. Боннар зазначав: «Сапфо — це область дивного, повного чудес... Загадкою можна назвати і її життя, і особистість... Загадка і диво: і те, й інше найкраще підходить до її поезії...»

Чи варто дивуватися такій оцінці! Адже серцебиття видатної поетеси ми відчуваємо після сотень і сотень років, як відчували його французький

поет Поль Верлен, австрійський — Райнер Марія Рільке, які зробили Сапфо героїнею своїх віршів, французький композитор Шарль Гуно, який створив оперу «Сапфо», російський художник Іван Айвазовський — автор картини «Сапфо біля Левкадської скелі» та багато інших митців різних країн.

Водночас про саму Сапфо відомо зовсім мало. На фресці з Помпеї зберігся легендарний портрет поетеси: на ньому зображена граціозна жінка з великими, чорними, як маслини, очима, з темними кучерями, що спадають на чоло. Жила вона в місті Мітілені на острові Лесбос, де заснувала «Дім Муз» при храмі Афродіти. Тут багаті дівчата з різних місць колоніальної й острівної Греції навчались музики й поезії. Для них Сапфо написала більшість своїх пісень-елегій, епіталам (весільних пісень), гімнів та любовних пісень, що пізніше увійшли до дев'яти її книг. Свої твори поетеса виконувала в супроводі кіфари (вид арфи).

Перше, на що звертає увагу читач у віршах Сапфо, — це «присутність» у них автора, його особистісне ставлення до життя, відтворення власного настрою, думок і переживань. Покажемо це на прикладі уривку з оди Сапфо:

Кажуть ті — піхота найкраща в світі,
Ті — кіннота, інші — військові судна,
Я ж кажу: найкраще є те на світі,
Що полюбив ти.
Впевнитись у цім дуже легко можуть
Всі, хто хоче, бо між жінок найкраща
Чарівна Єлена свого лишила
Славного мужа...
Пер. А. Содомори

Твердження особистісного характеру — «найкраще є те на світі, Що полюбив ти» — висловлено досить категорично, причому, воно протиставлено важливим для епосу цінностям війни: строю вершників, кораблів, пішого війська. Поетеса відразу ж заявляє про себе: «Я ж кажу ...»,

і далі «Впевнитись у цім дуже легко можуть всі», що цей вибір абсолютно правильний, тобто «найкраще є те на світі, що полюбив ти».

Поети ліричного напрямку, поети-меліки, до яких належала Сапфо, використовуючи теми та образи місцевого фольклору (в наведеному вірші — міфологічний сюжет викрадення Єлени Парісом), відтворювали особисті почуття, описували власні переживання. У тексті поета-лірика важливий не тільки факт як такий, — він стає приводом для діалогу ліричного героя з іншою особою: Кажуть ті / Я ж кажу.

Присутність автора, його сповідь перед читачем (у Давній Греції — перед слухачем), відстоювання власного погляду на життя у діалозі з іншим, — характерні ознаки лірики:

Жереб мені

Випав такий:

Серцем палким

Любити

Ласку весни,

Розкіш, красу,

Сонця ясне

Проміння.

Переклад Андрія Содомори

Сучасники Сапфо і наступні покоління називали її поетесою кохання. Твори Сапфо вирізняються особливою поетичністю — щирістю почуттів, тонким відчуттям природи, художньою досконалістю, мелодійністю мови. Саме ці особливості приваблювали перекладачів. Українською мовою твори Сапфо перекладали Іван Котляревський і Іван Франко. Найбільш досконалими є наведені в підручнику переклади Андрія Содомори та Григорія Кочура.

?

1. Чому Сапфо називали «десятою музою»?
2. Поміркуйте, чому літературознавець А. Боннар назвав життя Сапфо «загадкою», а її вірші — «дивом».
3. У чому виявилася новизна поезії Сапфо?

Барвношатна владарка, Афродіто,
Дочко Зевса, підступів тайних повна,
Я молю тебе, не смуги мені ти
Серце, богине,
Але знов прилинь, як колись бувало.
Здалеку мої ти благаання чула,
Батьківський чертог кидала й до мене
На колісниці
Золотій летіла ти. Міцнокрила
Горобина згряя, її несучи,
Над землею темною, наче вихор,
Мчала в ефірі.
Так мені являлася ти, блаженна,
З усміхом ясним на лиці безсмертнім:
«Що тебе засмучує, що тривожить,
Чом мене кличеш?
І чого бажаєш бентежним серцем,
І кого схилити Пейто повинна
У ярмо любовне тобі? Зневажив
Хто тебе, Сапфо?
Хто тікає — скрізь піде за тобою,
Хто дарів не взяв — сам дари нестиме,
Хто не любить нині, полюбить скоро,
Хоч ти й не схочеш...»

О, прилинь ізнов, од нової туги
Серце урятуй, сповни, що бажаю,
Поспіши мені, вірна помічнице,
На допомогу.

Переклад Григорія Кочура

Заглибимось у текст вірша

1. Чим приваблює вас вірш «Барвношатна владарка, Афродіто...»?
2. Якою постає перед вами лірична героїня Сапфо? Як можна назвати її звернення до богині кохання Афродіти?
3. Як поетеса передає внутрішній стан, силу почуттів своєї героїні у вірші «Барвношатна владарка, Афродіто...»?
4. Гімн Афродіті — так визначили жанр цього твору літературознавці — єдиний, повністю збережений вірш Сапфо. Як хвалебна пісня античної поезії, гімн побудований на зверненнях до божества, перераховуванні його подвигів і чудес, похвальних епітетах, метафорах, порівняннях. Античний гімн часто закінчувався молитвою або закляттям. Знайдіть і проаналізуйте ознаки античного гімну у вірші Сапфо.
5. Поміркуйте, чим було обумовлено виникнення гімну в античній ліриці.
6. Для гімну характерна емоційна насиченість, нагромадження окличних і риторичних речень, звернень, повторів. Підготуйте виразне читання вірша «Барвношатна владарка, Афродіто...» з урахуванням особливостей його виразних засобів.